

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเรียนรู้การใช้สมุนไพรและวิธีการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรของประชาชน โดยศึกษาในเขตบ้านหนองโน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม โดยผู้วิจัยได้แบ่งผลการวิจัยออกเป็น 5 ขั้นตอน คือ

- ตอนที่ 1 บริบทของพื้นที่ที่ศึกษา
- ตอนที่ 2 ความหลากหลายชนิดของสมุนไพรในป่าหนองโน
- ตอนที่ 3 หมอยาและตำรับยาที่มีการใช้ในบ้านหนองโน
- ตอนที่ 4 การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร
- ตอนที่ 5 ความเข้าใจในการใช้สมุนไพรของประชาชน

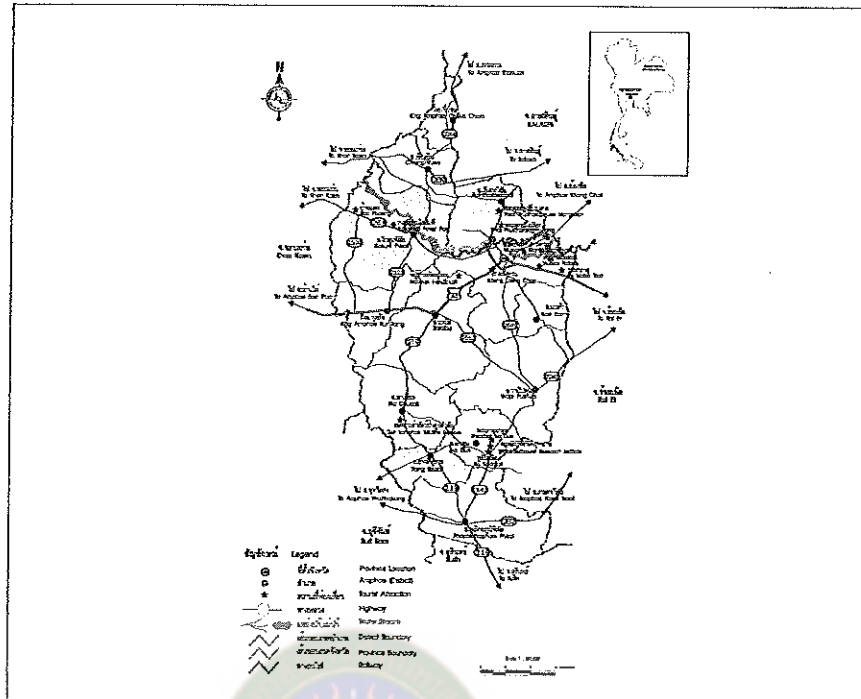
ตอนที่ 1 บริบทของพื้นที่ที่ศึกษา

1. บริบททางกายภาพ

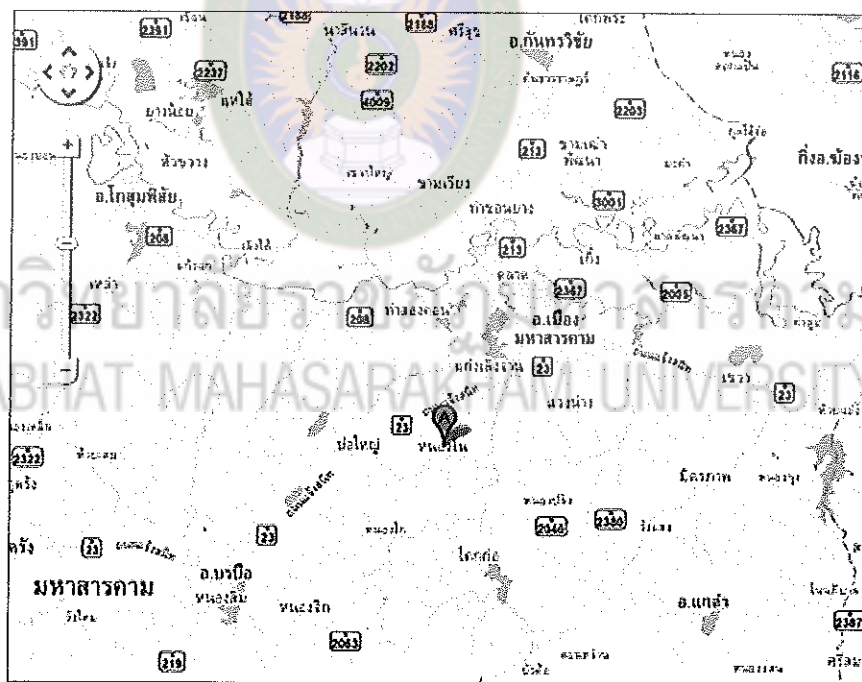
1.1 ที่ตั้ง

ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ตั้งอยู่ในช่วงกิโลเมตรที่ 7 มีเนื้อที่ทั้งหมด 25.8 ตารางเมตร หรือประมาณ 15,864 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	เขตติดต่อ	ตำบลแก่งเลิงจาน และตำบลเวียงน้ำ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
ทิศใต้	เขตติดต่อ	ตำบลโลกก่อ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
ทิศตะวันออก	เขตติดต่อ	ตำบลเวียงน้ำ และตำบลหนองปลิง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
ทิศตะวันตก	เขตติดต่อ	ตำบลหนองโก และตำบลบ่อใหญ่ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

ก

จ

ภาพที่ 4.1 แผนที่จังหวัดมหาสารคาม (ก) และแผนที่แสดงอาณาเขตติดต่อของตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (จ)

ที่มา : เข้าถึงได้ที่ [online] <http://maps.google.co.th/>

1.2 ลักษณะภูมิประเทศ

ตำบลหนองโนมีพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นลอนลูกคลื่น โดยตลอดทั้งตำบล จะเบาบางบ้างเล็กน้อยก็ส่วนของทิศตะวันตกบางส่วนและด้านทิศเหนือของตำบลระดับความสูงของพื้นที่อยู่ระหว่าง 170-201 เมตรจากระดับน้ำทะเล ซึ่งมีทรัพยากร แหล่งน้ำ ป่าไม้ และที่ดินที่สำคัญ ดังนี้

1.2.1 แหล่งน้ำ

1.2.1.1 ลำห้วยน้อย เป็นลำห้วยที่ไหลผ่านพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน 2 หมู่บ้านคือบ้านหนองโนและบ้านหนองอีดำ บริเวณลำห้วยมีการทำฝายกั้นน้ำ เป็นช่วงๆตลอดลำห้วยเพื่อกักเก็บน้ำไปใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูก ข้อจำกัดของลำห้วยคือ ไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ตลอดทั้งปี

1.2.1.2 ลำห้วยภูขาด ต้นน้ำอยู่ที่ภูขาดเข้าเขตพื้นที่หนองโนไหลผ่านตำบลโลกก่อเข้าเขตพื้นที่ตำบลหนองโนที่บ้านนานกเขียนและไหลไปบรรจบกับลำห้วยคะคาง สำหรับห้วยภูขาดมีน้ำตลอดทั้งปี ชาวบ้านได้รับประโยชน์ทั้งในด้านการทำการเกษตรและการหาอาหารตามธรรมชาติ

1.2.1.3 ห้วยคะคาง ต้นน้ำอยู่ที่บริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยคะคาง ไหลผ่านบ้านสวนมอน บ้านกุดแคนตำบลหนองโนลงสู่แม่น้ำชี เป็นแหล่งธรรมชาติที่สำคัญของหมู่บ้านใช้ในการใช้สอยทั้งในด้านการเกษตรและเป็นแหล่งอาหารของชุมชน

1.2.1.4 หนองโน เป็นแหล่งน้ำสาธารณะขนาดใหญ่ มีเนื้อที่ประมาณ 20 ไร่ ชาวบ้านหนองโนและบ้านหนองอีดำได้ใช้ประโยชน์ทั้งในด้านการเกษตร และการใช้สอยอื่นๆ

1.2.1.5 หนองชุม อยู่ในเขตบ้านหนองโน มีเนื้อที่ประมาณ 8 ไร่

1.2.1.6 หนองน้ำสาธารณะ บ้านนานกเขียน มีเนื้อที่รวมกันทั้ง 2 หนอง ประมาณ 12 ไร่ เป็นแหล่งน้ำที่ใช้สำหรับเลี้ยงสัตว์ช่วงหน้าแล้ง เนื่องด้วยเป็นหนองน้ำในเขตพื้นที่สาธารณะ

1.2.2 ป่าไม้

1.2.2.1 ป่าช้าบ้านสวนหมอน เนื้อที่ประมาณ 25 ไร่ ปัจจุบันเป็นแหล่งเชื้อเพลิงของชุมชน คือ การเก็บฟืน การเผาถ่าน

1.2.2.2 ป่าดอนปู่ตา เป็นการอนุรักษ์ป่าเชิงวัฒนธรรม โดยการใช้ภูมิปัญญาผสมผสานความเชื่อพื้นฐานของชุมชนในท้องถิ่น เป็นสื่อการนำสู่การอนุรักษ์และเป็นศูนย์รวมจิตใจ ความสมัครสมานสามัคคีของคนในชุมชน

1.2.2.3 ป่าหนองโน ป่าหนองโนตั้งอยู่พื้นที่ตำบลป่าหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ป่าแห่งนี้เดิมเป็นป่าที่มีพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มีทรัพยากรมากมาย ปัจจุบันชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าแห่งนี้ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าป่าโคกราชภักดิ์ เช่น เก็บเห็ดป่า เก็บฝืน ใช้เป็นสถานที่ฝึกอบรม จัดกิจกรรมค่ายวิทยาศาสตร์และอื่นๆ

1.2.2.4 ป่าท่าเลสาธารณะ มี 2 ที่ คือ ป่าบ้านนากเขียนมีเนื้อที่ประมาณ 55 ไร่ และป่าบ้านกุดแคน มีเนื้อที่ประมาณ 91 ไร่ เป็นผืนป่าติดกับพื้นที่ป่าสาธารณะ

1.3 ที่ดิน

1.3.1 ที่ดินสาธารณะ

ตำบลหนองโนมีเนื้อที่ทั้งหมด 25.8 ตารางเมตร หรือประมาณ 15,864 ไร่บริเวณที่ดินสาธารณะแสดงในตาราง 4.1

ตาราง 4.1 ที่ดินสาธารณะของตำบลหนองโน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ที่	ชื่อ	ที่อยู่	นสล. เลขที่	เนื้อที่ ไร่-งาน-ตร.วา
1	ดอนปู่ตา บ้านนากเขียน	บ้านนากเขียน ม. 4	30282	7-3-72
2	ป่าช้าโคกหนองเอียด	บ้านกุดแคน ม.6	30281	77-1-62
3	ดอนปู่ตา	บ้านสวนมอน ม.7	46964	21-3-49
4	ป่าช้าสาธารณะประโยชน์	บ้านสวนมอน ม.7	46963	1-1-16
5	ดอนปู่ตาสาธารณะประโยชน์	บ้านหนองอีคำ ม.3	46961	11-0-96
6	หนองน้ำคำสาธารณะประโยชน์	บ้านนากเขียน ม. 4	22761	25-0-55
7	หนองเอียดสาธารณะประโยชน์	บ้านกุดแคน ม.6	22758	1-1-17
8	หนองโนสาธารณะประโยชน์	บ้านหนองโน ม.5	212203	33-3-94
9	หนองแวงสาธารณะประโยชน์	บ้านกุดแคน ม.2	12842	24-1-73.5
10	หนองทุ่มสาธารณะประโยชน์	บ้านหนองโน ม.1	21200	12-0-99
11	หนองสิมสาธารณะประโยชน์	บ้านกุดแคน ม.2	12840	1-2-55.9

1.3.2 การถือครองที่ดิน

การถือครองที่ดินของชาวบ้านตำบลหนองโน ประเภทที่ทำนา ทำไร่ และที่อยู่อาศัย จำแนกตามขนาดที่ดินแสดงดังตาราง 4.1

ตาราง 4.2 การถือครองที่ดินของชาวบ้านตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ประเภทของที่ดิน	ขนาดที่ดินและจำนวนครอบครัวที่ถือครองที่ดิน						
	1-5 ไร่	6-10 ไร่	11-15 ไร่	16-20 ไร่	21-30 ไร่	31-50 ไร่	>50 ไร่
ที่นา	267	320	169	88	56	23	5
ที่ไร่	206	83	29	7	7	1	-
ที่อยู่อาศัย	1,022	-	-	-	-	-	-

2. บริบททางสังคม

2.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน

ความเป็นมาของชุมชนและการก่อตั้ง ตำบลหนองโนเป็น 1 ใน 14 ตำบลของ อำเภอเมืองมหาสารคาม โดยได้แยกมาจากตำบลโคกก่อและได้ประกาศจัดตั้งเป็นตำบลเมื่อ ปี พ.ศ. 2534 และได้รับการประกาศจัดตั้งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลเมื่อปี พ.ศ. 2540 มีเนื้อที่ทั้งหมด 25.8 ตารางกิโลเมตร มีหมู่บ้านอยู่ภายใต้การปกครองจำนวน 8 หมู่บ้านซึ่งในจำนวนนั้นเป็นบ้านหนองโนทั้งหมด 3 หมู่บ้าน ประกอบด้วยหมู่ที่ 3,5,และ8

หมู่บ้านหนองโนเดิมทีเดียวได้รวมอยู่ในหมู่บ้านกุดแคน ได้แยกจากหมู่บ้านกุดแคนมาตั้งเป็นหมู่บ้าน โดยการนำของบุคคลสำคัญ 7 ท่าน คือ คุณพ่อเสนา คุณพ่อโพธิ์ คุณพ่อพรวน คุณพ่อขุนเถา คุณพ่อเมืองแพน คุณพ่อเมฆาและคุณพ่อฮ่า ดวงเล็ก สาเหตุการแยกหมู่บ้านเนื่องจากสาเหตุคือ

- 2.1.1 ที่ใหม่ใกล้ที่ดินทำกินทำให้การเดินทาง และการทำมาหากินสะดวก
- 2.1.2 เห็นว่าเป็นสถานที่มีความเหมาะสม เพราะมีหนองน้ำอยู่ใกล้เหมาะกับการกักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง
- 2.1.3 เป็นสถานที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ดินดี มีป่าไม้เขียวชอุ่ม
- 2.1.4 เป็นสถานที่กว้างขวางบริเวณทั่วไปมีป่าไม้และหญ้าปกคลุมมาก เหมาะแก่การเลี้ยงสัตว์

2.2 ประชากร

จำนวนประชากรในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม มีจำนวน 5,935 คน เป็นชาย 2,947 คน หญิง 2,988 คน และมีจำนวนหลังคาเรือน 1,330 หลังคาเรือน และมีข้อมูลจำนวนประชากรดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 4.3 จำนวนประชากรตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ปี พ.ศ. 2551

ชื่อหมู่บ้าน	จำนวนประชากร			จำนวนครัวเรือน
	ชาย	หญิง	รวม	
บ้านหนองโนหมู่ที่ 1	460	490	950	224
บ้านหนองโนหมู่ที่ 2	318	297	615	147
บ้านหนองโนหมู่ที่ 3	318	358	676	140
บ้านหนองโนหมู่ที่ 4	534	552	1,086	205
บ้านหนองโนหมู่ที่ 5	472	454	926	210
บ้านหนองโนหมู่ที่ 6	350	370	720	135
บ้านหนองโนหมู่ที่ 7	170	176	346	74
บ้านหนองโนหมู่ที่ 8	325	291	616	195
รวม	2,947	2,988	5,935	1,130

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2.3 สภาพเศรษฐกิจของชุมชน

2.3.1 อาชีพ

การประกอบอาชีพของคนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ รองลงมาเป็นค้าขายและรับราชการ ซึ่งมีรายละเอียดอาชีพดังตาราง 4.4

ตาราง 4.4 การประกอบอาชีพของประชาชน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ประเภทของอาชีพ	จำนวนครอบครัว
1. เกษตรกรรม (ทำนา ทำไร่)	1,163 ครอบครัว
2. ค้าขาย (ร้านขายของชำ)	48 ครอบครัว
3. รับราชการ	43 ครอบครัว
4. อื่นๆ	59 ครอบครัว

2.3.2 รายได้

รายได้ของชาวบ้านหนองโน โดยส่วนใหญ่อยู่ในเกณฑ์ที่ต่ำ ทั้งรายได้นอกภาคเกษตร ซึ่งอยู่ในเกณฑ์เฉลี่ยไม่เกิน 15,000 บาทต่อปี รายได้จากภาคเกษตร โดยเฉพาะการทำนา ส่วนใหญ่ไม่เกิน 5,000 บาทต่อปีคิดเป็นร้อยละ 35.95 จากจำนวนผู้มีรายได้จากการทำนาทั้งหมด รองลงมาร้อยละ 31.49 รายได้ระหว่าง 5,001-10,000 บาท ร้อยละ 18.56 รายได้ระหว่าง 10,001-15,000 บาทตามลำดับ รายละเอียดดังตาราง 4.5

ตาราง 4.5 รายได้ของประชาชนตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม จำแนกตามประเภทรายได้

รายได้ (บาท/ปี)	ประเภทของรายได้และจำนวนครอบครัว					
	ภาคเกษตร			นอกภาคเกษตร		
	ทำนา	ทำไร่	อื่นๆ	รับจ้าง	รับราชการ	อื่นๆ
0-5,000	339	114	83	496	-	58
5,001-10,000	297	42	29	203	-	22
10,001-15,000	175	5	6	26	-	20
15,001-20,000	77	3	8	24	-	7
20,001-30,000	33	3	12	24	-	7
30,001-50,000	22	1	6	15	-	4
50,001-100,0000	-	-	7	20	43	3
100,000-ขึ้นไป	-	-	-	3	46	1

ตอนที่ 2 ความหลากหลายชนิดของสมุนไพรในป่าหนองโน

จากการศึกษาความหลากหลายชนิดของสมุนไพรในป่าหนองโน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม พบว่ามีพืชสมุนไพร 51 ชนิด 30 วงศ์ ดังตาราง 4.6

จากการศึกษายังพบว่านอกจากชาวบ้านจะมีการนำสมุนไพรจากป่าหนองโนมาใช้ สมุนไพรบางส่วนที่มีการนำมาใช้ยังได้จากการเสาะแสวงหาจากพื้นที่อื่น รวมทั้งซื้อจากตลาดหรือแหล่งที่มีการขาย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ตาราง 4.6 สรุปความหลากหลายของสมุนไพรในป่าหนองโน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์ (สรรพคุณ)
1	กระเจียวขาว	<i>Curcuma sesilis</i> Gage	ZINGIBERACEAE	ไม้ล้มลุก	เหง้า ดอก	แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ ขับปัสสาวะ แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ บำรุงกำลัง
2	กระโดน	<i>Caerya Sphaerice</i> Roxb.	BARARINGTONIACEAE	ไม้ต้น	ดอก ผล ใบ เปลือก	บำรุงกำลัง ช่วยย่อยอาหาร ใส่แผล สมานแผล แก้เคล็ดเมื่อย แก้อักเสบ
3	กระดิ่งไทย	<i>Leucaena leucocephala</i> Lamk.	FABACEAE	ไม้ต้น	ราก ดอก	เป็นยาบำรุงธาตุ ขับปัสสาวะ ลดไข้ ใช้เป็นยารักษาโรค
4	กระชาย	<i>Boesenbergia pandulata</i> Holtt.	ZINGIBERACEAE	ไม้ล้มลุก	เหง้า ใบ	แก้ซั๊ก แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ บำรุงกำลัง ใช้เข้าเครื่องยกันซั๊ก
5	ก้านครก	<i>Polythia debilis</i> (Pierre) Finet & Gagnep.	ANNONACEAE	ไม้พุ่ม	ลำต้น	เป็นยาระบาย
6	ช่อย	<i>Sreblus asper</i> Lour.	MORACEAE	ไม้ต้น	ราก	รักษาโรคหนองใน
7	ขามป้อม	<i>Phyllanthus emblica</i> L.	EUPHORBIAACEAE	ไม้ต้น	เปลือกลำต้น	รักษาโรคหนองใน

ตาราง 4.6 สรุปความหลากหลายของสมุนไพรในป่าหนองโน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์ (สรรพคุณ)
8	ขิง	<i>Zingiber officinale</i> Roscoe.	ZINGIBERACEAE	ไม้ล้มลุก	เหง้า	แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด
9	ขี้เหล็ก	<i>Senna siamea</i> (Lam.) Irwin & Barneby	FABACEAE	ไม้ต้น	ใบ	ขับปัสสาวะ เป็นยาระบาย
10	ขี้ดุน	<i>Helicteres lanata</i> (Teijsm. & Binn.) Kurz.	STERCULIACEAE	ไม้พุ่ม	ใบ	รักษาฝีหนอง
11	คอแลน	<i>Casaria grewifolia</i> Vent.	FIACOURTIACEAE	ไม้ต้น	ราก	รักษาการปวดเมื่อยตามร่างกาย
12	ศิรินกอด	<i>Ellipanthus tomentosus</i> Kurz	CONNARACEAE	ไม้ต้น	เปลือกลำต้น	รักษาการติดเชื้อในระบบทางเดินปัสสาวะ
13	เคียวไทยสง	<i>Streptocaulon juvenas</i> (Lour.) Merr.	ASCLEPIADACEAE	ไม้เลื้อย	ลำต้น ราก	ขับปัสสาวะ ถอนพิษไข้
14	จิวหนาม	<i>Bombax malabaricum</i> AC.	MALVACEAE	ไม้ต้น	ใบ ดอก ราก	ตำเป็นผงใช้ทาแก้ฟกช้ำ แก้พิษไข้ ขับปัสสาวะ แก้ท้องร่วง แก้บิด
15	ขี้แง	<i>Ochna integerrima</i> (Lour.) Merr.	OCHNACEAE	ไม้พุ่ม	ลำต้น	รักษาการปวดเมื่อยตามร่างกาย

ตาราง 4.6 สรุปลักษณะหลักของสมุนไพรในป่าหนองโน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์ (สรรพคุณ)
16	โด้ไม่รู้ลืม	<i>Elephantopus scapter L.</i>	ASTERACEAE	ไม้ล้มลุก	ราก ใบ ทุกส่วน	ขับปัสสาวะ บำรุงกำลัง
17	ต้องแสง	<i>Polyalthia erecta (Pierre) Finet & Gagnep.</i>	ANNONACEAE	ไม้พุ่ม	ราก	แก้ท้องเกร็ง
18	ตากวาง	<i>Salacia chinensis L.</i>	CELASTRACEAE	ไม้รอเลื้อย	เปลือกลำต้น	รักษาอาการปวดเอว
19	ดินตั้ง	<i>Ellipeiopsis cherreensis (Pierre ex Finet & Gagnep.) R. E. Fr.</i>	ANNONACEAE	ไม้พุ่ม	ใบ	แก้ปวด จุกเสียด
20	ตุ้มกา	<i>Strychnos nux-vomica L.</i>	STRYCHNACEAE	ไม้ต้น	แก่น เนื้อไม้	รักษาการปวดเมื่อยตามร่างกาย
21	ตำดิ่ง	<i>Cocinia grandis L Voigt</i>	CUCURBITACEAE	ไม้เลื้อย	ใบและราก ผล ดอก	ใช้ถอนพิษปวดแสบปวดร้อน ใช้ลดน้ำตาลในเลือด ใช้เข้าเครื่องเป็นยาลดไข้
22	บ้านช้าง	<i>Chromolaena odorata R.M. King & H.Rob.</i>	ASTERACEAE	ไม้ล้มลุก	ใบ	ห้ามเลือด สมานแผล

ตาราง 4.6 สรุปความหลากหลายชนิดของสมุนไพรในป่าหนองโน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์ (สรรพคุณ)
23	ปอบัด	<i>Helicteres isora</i> Linn.	STERCULIACEAE	ไม้ล้มลุก	ต้นและราก ฝัก	บำรุงธาตุ แก้บิด ท้องร่วง
24	เบื่อง่าย	<i>Rhodaminia dumetorum</i> (OC.) Merr. & L.M. Perry	MYRTACEAE	ไม้ต้น	ราก	แก้ไข้
25	โปรงฟ้า	<i>Murraya siamensis</i> Craib.	RUTACEAE	ไม้พุ่ม	ใบ ราก	แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ ขับลม แก้ตาฝ้า แก้พิษ แก้วมโรคร
26	ผักชีป่า	<i>Asparagus racemosus</i> Willd.	ASPARGACEAE	ไม้เลื้อย	ราก	บำรุงกำลัง
27	พนมสวรรค์	<i>Clerodendrum paniculatum</i> Linn.	VERBENACEAE	ไม้ล้มลุก	ใบ ดอก ต้น	รักษาอาการแน่นหน้าอก รักษาอาการตกเลือด บรรเทาพิษ แก้ท้องอืดเนื่องจากพิษตะขาบ
28	ไพล	<i>Zingiber cassumunar</i> Roxb.	ZINGIBERACEAE	ไม้ล้มลุก	ราก	ใช้รักษาอาการเวียนศีรษะ แก้ท้องอืด
29	ฟ้าทะลายโจร	<i>Andrographis paniculata</i> Wall. Ex Nees	ACANTHACEAE	ไม้ล้มลุก	เหง้า ใบ	ทาแก้ฟกช้ำ บำรุงผิว ขับลม ขับ ประจำเดือน แก้เจ็บระคายคอ แก้ไข้ ท้องเสีย

ตาราง 4.6 สรุปความหลากหลายชนิดของสมุนไพรในป่าหนองโน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์ (สรรพคุณ)
30	มะขามป้อม	<i>Phyllanthus emblica</i> Linn.	EUPHORBIACEAE	ไม้ต้น	ใบ ดอก ผล ราก	ต้มอาบลดไข้ เข้ายาเป็นระบายท้อง ขุมคอ ขับเสมหะ ดื่มแก้พิษไข้
31	มะระขี้นก	<i>Momordica charantia</i> Linn.	CUCURBITACEAE	ไม้เลื้อย	ผล ใบ	มีฤทธิ์ระบายขับปัสสาวะ แก้บิด ตีชาน ลดไข้
32	มูขมแดง	<i>Dioecrescis erythroclada</i> (Kurz) Tirveng.	RUBIACEAE	ไม้ต้น	แก่น เนื้อไม้	แก้เลือดลมเดินไม่ปรกติ
33	ไมยราพ	<i>Mimosa pudica</i> Linn.	FABACEAE	ไม้ล้มลุก	ต้น ราก	ยาขับปัสสาวะ แก้ไตพิการ แก้บิด ขับปัสสาวะ
34	ยอป่า	<i>Morinda elliptica</i> Ridl.	RUBIACEAE	ไม้ต้น	แก่น เนื้อไม้	แก้จุกเสียด ขับลม
35	ย่านาง	<i>Tiliacora triandra</i> (colebr.) Diels	MENISPERMACEAE	ไม้เลื้อย	ใบ	แก้ปวดข้อ
36	เล็บแมว	<i>Ziziphus oenoplia</i> (L.) Mill. var. <i>brunoniana</i> Tardieu	RHAMNACEAE	ไม้พุ่ม	ราก เปลือกกล้า ต้น	รักษาโรคหนองใน ขับปัสสาวะ

ตาราง 4.6 สรุปความหลากหลายของสมุนไพรในป่าหนองโน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

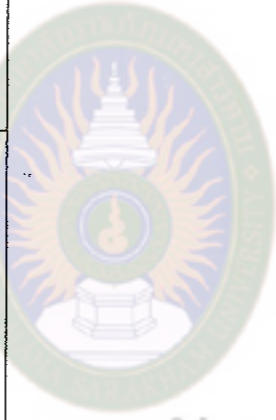
ลำดับ	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์ (สรรพคุณ)
37	สะเดาบ้าน	<i>Asadirachta indica</i> Juss. <i>Var. siamensis</i>	MELIACEAE	ไม้ต้น	ก้านใบ ใบ ผล ดอก ราก	แก้ไข้ ย่อยอาหาร ชำแผลง ยาถ่ายพยาธิ แก้ริดสีดวง บำรุงธาตุ แก้ไข้
38	ส้มذنอย	<i>Clausena excavata</i> Burm.f.	RUTACEAE	ไม้พุ่ม	ใบ	แก้ไข้ แก้ไอ
39	สามเสื่อ	<i>Eupatorium odoratum</i> Linn.	COMPOSITAE	ไม้ล้มลุก	ดอกใบ ต้น ใบ ราก	ทาห้ามเลือด ห้ามเลือด ยาฆ่าแมลง ห้ามเลือด สมานแผล แก้ไข้ป่า
40	สามสิบ	<i>Asparagus racemosus</i> Willd.	ASPARAGACEAE	ไม้เลื้อย	ราก	บำรุงเด็กในครรภ์ แก้ตกเลือด คอพอก
41	ส้มทม	<i>Aganonerion polymorphum</i> Pierre ex Spire	APOCYNACEAE	ไม้เลื้อย	ใบ ราก	ยาระบาย แก้ท้องเกร็ง

ตาราง 4.6 สรุปความหลากหลายชนิดของสมุนไพรในป่าหนองโน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์ (สรรพคุณ)
42	ส่องฟ้า	<i>Clausena harmandiana</i> (Pierre) Pierre ex Guill.	RUTACEAE	ไม้พุ่ม	ราก	แก้ไข้
43	แสลงใจ	<i>Strychnos nux-vomica</i> Linn.	STRYCHNACEAE	ไม้ต้น	ราก แก่น ใบ	แก้ไข้มาลาเรีย แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย แก้ฟกบวม
44	ไม้เลื้อย	<i>Aganosma marginata</i> (Roxb.) G.Don	APOCYNACEAE	ไม้เลื้อย	ราก	ขับปัสสาวะ
45	หนามแดง	<i>Catunaregum tomentosa</i> (Blume ex DC.) Tirveng.	RUBIACEAE	ไม้ต้น	แก่น เนื้อไม้	รักษาการปวดเมื่อยตามร่างกาย
46	หมากมัน	<i>Flacourtia indica</i> (Burm.f.) Merr.	FIACOURTIACEAE	ไม้ต้น	แก่น เนื้อไม้	ขับพยาธิไส้เดือน
47	หมากหม้อ	<i>Rothmannia wittii</i> (Craib) Bremek.	RUBIACEAE	ไม้ต้น	แก่น เนื้อไม้	รักษาโรคในระบบทางเดินปัสสาวะ แก้ไข้
48	เหมือดแอ่	<i>Memecylon edule</i> Roxb.	MELASTOMACEAE	ไม้ต้น	ต้นและใบ	ขับปัสสาวะ
49	เหงือกปลาหมอ	<i>Acanthys ebracteatus</i> Vahl.	ACANTHACEAE	ไม้พุ่ม	ใบ	แก้ไข้ แก้โรคผิวหนัง

ตาราง 4.6 สรุปความหลากหลายชนิดของสมุนไพรในป่าหนองโน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์ (สรรพคุณ)
50	หญ้าแห้วหมู	<i>Cyperus distans</i> Linn.	CYPERACEAE	ไม้ล้มลุก	ลำต้น ราก	แก้อาการปวดเมื่อยหน้าอก ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ ขับปัสสาวะ
51	สุนัขไฮ	<i>Erythroxylum cuneatum</i> (Miq.) Kurz	ERYTHROXYLACEAE	ไม้พุ่ม	เปลือกลำต้น	บำรุงกำลัง

ตอนที่ 3 หมอยาและตำรับยาที่มีการใช้

1. หมอยาและตำรับยา

จากการศึกษาพบว่าในพื้นที่ที่ทำการศึกษามีหมอยาที่มีตำรับยา จำนวน 8 คน ตำรับยา มี 12 ตำรับ ดังนี้

พ่อสมหวัง วังวัสสา	ตำรับยาสมุนไพรมะขาม	กินผัด
พ่อปิ่น ศรีราช	ตำรับยาสมุนไพรมะขาม	งูสวัด
พ่อศรี ศรีไพร	ตำรับยาสมุนไพรมะขาม	น้ำมันงา
พ่อสวน หอมเนตร	ตำรับยาสมุนไพรมะขาม	หนองใน ตกขาว กินผัด
พ่อสากล แก้วอาจ	ตำรับยาสมุนไพรมะขาม	นิ้วโนไต
หลวงปู่พัชรมงคลญาณ	ตำรับยาสมุนไพรมะขาม	น้ำมันงา
พ่อฉวี ชูระท่า	ตำรับยาสมุนไพรมะขาม	น้ำมันงา
พ่อน้อย กองรัตน์	ตำรับยาสมุนไพรมะขาม	กินผัด ไข่หมากไม้ ปวดเมื่อย

2. การปรุงยาในตำรับยาและวิธีใช้

จากการศึกษาการปรุงยาและวิธีใช้สมุนไพรมะขามของหมอยาพบว่าในแต่ละสูตรมีการใช้สมุนไพรมะขามหลายตัวรวมกันเป็นตำรับยา โดยมีส่วนผสมเฉพาะของหมอยาแต่ละคน ยกเว้นน้ำมันงาของพ่อศรี ศรีไพร และพ่อฉวี ชูระท่า ที่ใช้เฉพาะน้ำมันงา หมอยาบางท่านมีคาถาใช้ในขณะที่มีการมัตยาร่วมด้วย

วิธีการใช้ยาตามการรักษาของหมอยาพบว่าแต่ละตำรับมีการใช้ต่างกัน โดย พบว่ามีวิธีการใช้ 3 แบบ คือ

2.1 การต้ม ได้แก่ ตำรับแก้กินผัดของพ่อสมหวัง แก้วหนองในและแก้ตกขาวของพ่อสวน หอมเนตร แก้วนิ้วโนไตของพ่อสากล แก้วอาจ

2.2 การชง ได้แก่ ตำรับแก้กินผัดของทั้งพ่อสวน หอมเนตร และพ่อน้อย กองรัตน์ แก้ไข่หมากไม้ และปวดเมื่อย ของพ่อน้อย กองรัตน์ วิธีการชงเป็นการนำเอายาที่ใช้มาผสมกับหิน แล้วจึงชงกับน้ำดื่ม

2.3 การทา ได้แก่ ตำรับแก้งูสวัด และน้ำมันงา

3. ขั้นตอนและวิธีการรักษาของหมอยา

ขั้นตอนและวิธีการรักษาของหมอยาพบว่า หมอยามีการใช้สมุนไพรร่วมกับการประกอบพิธีกรรม ส่วนใหญ่มีการตั้งคำรักษาที่เรียกว่าคำคายซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละหมอยา ผู้รักษาหรือหมอยาจะเป็นผู้เตรียมวัสดุที่มีการใช้ประกอบพิธีกรรม ซึ่งส่วนใหญ่มีขันห้า มีรายละเอียดดังนี้

พ่อสมหวัง วังวัดสา

ใช้ตำรับยาสมุนไพรแก้กินผิด ในการรักษามีพิธีการยกครูโดยใช้ขันห้า กับคำคาย 6 สติง และมีคาถาประกอบการรักษา การเก็บสมุนไพรที่นำมาประกอบเป็นยา จะเก็บเฉพาะในวันอังคาร ก่อนเก็บสมุนไพรจะกล่าวนะโม 3 จบ และเวลาเก็บมีข้อห้ามคือห้ามเคาะด้ามเสียม และต้องไม่ให้เงาของผู้เก็บบังต้นยา และสมุนไพรที่ใช้บางส่วนเก็บมาจากป่า บางส่วนที่ไม่สามารถหาได้จะซื้อจากตลาด

พ่อปิ่น ศรีราช

ใช้ตำรับยาสมุนไพรแก้งูสวัด จะมีพิธีการยกครูโดยใช้ดอกไม้ 1 คู่ เทียน 1 คู่ กับคำคาย 6 บาท หรือ 12 บาท การเก็บสมุนไพรมาประกอบยาเก็บเฉพาะวันอังคารตอนเช้า และผู้เก็บต้องไม่เหยียบเงาของต้นยา มีคาถาประกอบการรักษา

พ่อศรี ศรีโพธิ์

ใช้ตำรับยาสมุนไพรน้ำมันงา การรักษา มีพิธีการยกครูโดยใช้ขันห้า กับคำคาย 12 บาท หลังจากรักษาหายคนไข้จะมีการสมนาคุณตามสมควร ในขั้นตอนการปรุงยาต้องให้สาวพรหมจันทร์โขกน้ำมันงาให้ 3 ครั้งเพื่อเป็นเคล็ด ในการรักษาน้ำมันงามาแล้วต้องคาถา หลังจากนั้นจึงทำการเป่าแล้วทาน้ำมันบริเวณที่จะรักษา ผู้ที่มารักษาอาจะบูชาน้ำมันงากลับไปทาที่บ้านด้วย

พ่อสวน หอมเนตร

ใช้ตำรับยาสมุนไพรแก้หนองใน แก้ตกขาว และแก้กินผิด มีพิธีการยกครู โดยให้ผู้รักษานำขันห้า กับคำคาย 6 บาท หรือ 12 บาท และมีคาถาประกอบการรักษา การเก็บ

สมุนไพรมาเป็นยาจะเก็บเฉพาะวันอังคาร ใช้ดอกไม้ 1 คู่ เทียน 1 คู่ เพื่อนูชายาและต้องไม่ให้เงาของผู้เก็บบังต้นสมุนไพรที่นำมาเป็นยา เมื่อเก็บสมุนไพรมาแล้ว ยามาแล้วต้องมีการคาถาบูชาสมุนไพรก่อนจึงจะถือว่าเป็นยาแล้วจึงสามารถนำมารักษาคณ ได้ ซึ่งคาถาไม่สามารถเปิดเผยได้

พ่อสากล แก้วอาจ

ตำรับยาสมุนไพรแก่นี้วในไต การรักษาไม่มีพิธีการยกครูก่อนรักษา แต่มีคาถากำกับขณะประกอบกรรมดียา

หลวงปู่พัชรมงคลญาณ

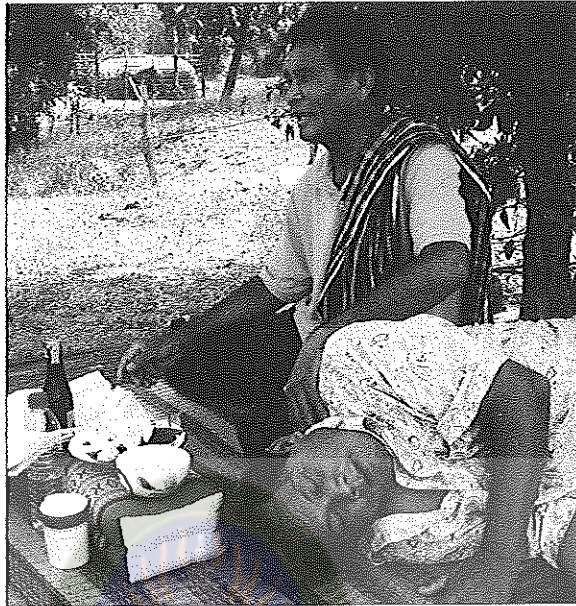
ตำรับยาสมุนไพรน้ำมันงา การรักษามีพิธีการยกครูโดยใช้ ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ เงิน 6 บาท และมีคาถาประกอบคือ นะจิงงัง โมจิงจิง พุคอยู่หน้า ถายู่หลัง นะสุนหายะ นอกจากนี้คนไข้สามารถบูชาน้ำมันงากลับไปทาที่บ้านได้ด้วย

พ่อฉวี ฐระท่า

ตำรับยาสมุนไพรน้ำมันงา การรักษามีพิธีการยกครูโดยใช้ขันห้า เงิน 96 บาท (ถ้าสมนาคุณหลังการรักษามีการตกลงกันก่อนทำการรักษา) ในการรักษาใช้น้ำมันงามาแล้ว ท้องคาถา หลังจากนั้นจึงทำการเป่าแล้วทาน้ำมันบริเวณที่จะรักษา โดยมีการเป่าวันละ 1-2 ครั้ง น้ำมันงาสามารถทำเองได้โดยให้หญิงที่หมดระดู โขลกให้ (เพื่อเป็นเคล็ด) ในราคาขวดละ 50 บาท

พ่อน้อย กองรัตน์

ตำรับยาสมุนไพรแก้กินคิด แก้ไข้หามากไม้ และแก้ปวดเมื่อย มีพิธีการปลุกยาเพื่อเป็นโชคลาภ สิริมงคลแก่ตนเองและผู้ที่มารักษา การปลุกยาแต่ละชนิดแตกต่างกัน โดยเป็นวันอังคารดีที่สุด และการเก็บสมุนไพรมาทำยาควรเก็บ รากและแก่นเวลาประมาณ 08.00 – 09.00 นาฬิกา ส่วนเปลือก เวลาประมาณ 16.00 – 17.00 นาฬิกา

ภาพที่ 4.2 การรักษาของหมอยามักมีการใช้คาถาร่วมกับยาสมุนไพร และผู้รักษาต้องมีการยกครู

ภาพที่ 4.3 วัสดุที่ใช้ในการยกครูประกอบด้วยรูป เทียน ดอกไม้ และเงินค่าคาย

ตอนที่ 4 การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร

จากการศึกษาการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการเรียนรู้ส่วนใหญ่เกิดจากการถ่ายทอดระหว่างคนในครอบครัว หรือเครือข่าย มีบางส่วนที่มีการถ่ายทอดจากวัด และบุคคลอื่น ความรู้ในการใช้สมุนไพรมีเนื้อหาที่ได้รับการถ่ายทอดเรื่องสมุนไพร วิธีการเก็บ การปรุง วิธีการรักษา พิธีกรรมและคาถาที่ใช้ประกอบการใช้สมุนไพรในการรักษา ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การเรียนรู้จากครอบครัว หรือเครือข่าย

พ่อสมหวัง วังวัดสา (กินฝัด)

ผู้ถ่ายทอด

ลุง

เนื้อหาการถ่ายทอด

ชนิดของสมุนไพรและการเก็บ ส่วนประกอบในตำรับยา การปรุง วิธีการใช้ วิธีการและพิธีกรรมในการรักษา

พิธีรับการถ่ายทอด

มีการยกครู โดยใช้เหล้าขาว ผ้าขาว ชันห้า กับค่าคาย 6 สลึง พิธีรับการถ่ายทอดนี้จะสามารถทำได้เฉพาะวันอังคารเท่านั้น

ข้อกำหนด

ผู้สืบทอดต้องเป็นผู้ชายเท่านั้น โดยไม่จำเป็นต้องเป็นคนในตระกูล

ข้อห้าม/ข้อปฏิบัติ

ห้ามประพฤติผิดในกาม ไม่รับประทานอาหารหรือดื่มน้ำในบ้านที่จัดงานศพ

พ่อปิ่น ศรีราช (งูสวัด)

ผู้ถ่ายทอด

บิดา

เนื้อหาการถ่ายทอด

ชนิดของสมุนไพรและการเก็บ ส่วนประกอบในตำรับยา การปรุง วิธีการใช้ วิธีการและพิธีกรรมในการรักษา

พิธีรับการถ่ายทอด

มีการยกครูโดยใช้ ชัน 5 สุรา ผ้าขาว 1 วา ไข่ไก่ 1 ฟอง และค่าคาย 6 บาท หรือ 12 บาท พิธีรับการถ่ายทอดจะสามารถทำได้เฉพาะวันอังคารเท่านั้น

ข้อกำหนด	ผู้ที่สืบทอดเป็นชายหรือหญิงในตระกูลเท่านั้น
ข้อห้าม/ข้อปฏิบัติ	ต้องเรียนคาถาป้องกันตัว รักษาศีลห้า และห้ามกินงู

พ่อสวน หอมเนตร (หนองไถ ตกขาว กินผัด)

ผู้ถ่ายทอด	ญาติ
เนื้อหาการถ่ายทอด	ชนิดของสมุนไพรและการเก็บ ส่วนประกอบในตำรับยา การปรุงรู่ วิธีการใช้ วิธีการและพิธีกรรมในการรักษา
พิธีรับการถ่ายทอด	มีการยกครูโดยใช้ เหล้าขาว ผ้าไหม ผ้าขาว และขันห้า ค่าคาย 6 บาท หรือ 12บาท พิธีรับการถ่ายทอดนี้จะทำได้ เฉพาะวันอังคารเท่านั้น
ข้อกำหนด	ผู้ที่สืบทอดต้องเป็นผู้ชายไม่จำเป็นต้องเป็นคนในตระกูล
ข้อปฏิบัติ/ข้อห้าม	รักษาศีลห้า ห้ามลอครวตาคผ่านและเครือกล้วย

พ่อสากล แก้วอาจ (นิวในไต)

ผู้ถ่ายทอด	บิดา
เนื้อหาการถ่ายทอด	คาถาประกอบการมัจฉา
พิธีรับการถ่ายทอด	การยกครูใช้ ขัน 5 ผ้าขาว สุรา และค่าคาย 5 บาท
ข้อกำหนด	ผู้ที่สืบทอดต้องเป็นผู้ชายในตระกูลเท่านั้น
ข้อปฏิบัติ/ข้อห้าม	-

พ่อฉวี ฐระท่า (น้ำมันงา)

ผู้ถ่ายทอด	พ่อตา
เนื้อหาการถ่ายทอด	วิธีการและพิธีพิธีกรรมในการรักษา
พิธีรับการถ่ายทอด	การยกครูใช้ สุรา ไข่ ขันห้า ผ้าขาววา และเงิน 96 บาท สามารถทำได้เฉพาะวันอังคาร ข้างขึ้นเดือนสาม เวลาเช้า
ข้อกำหนด	ผู้ที่สืบทอดต้องเป็นผู้ชายในตระกูล
ข้อปฏิบัติ/ข้อห้าม	ไม่เสพสุรา ห้ามกินอาหารในงานศพ

พ่อน้อย กองรัตน์	(กนิพิต ไข่มุกไม้ ปวดเมื่อย)
ผู้ถ่ายทอด	ลุง
เนื้อหาการถ่ายทอด	บิดามีใบประกอบ โรคศิลป์ ทำข้อมูลสมุนไพรส่งกรมเพื่อ รับรองตำรายา
พิธีรับการถ่ายทอด	-
ข้อกำหนด/ข้อห้าม	-

2. การเรียนรู้จากวัด

หลวงปู่ไพฑูรย์มงคลญาณ (น้ำมั่งงา)

ผู้ถ่ายทอด	หมอยาจากการแนะนำของหลวงพ่อพรหม
เนื้อหาการถ่ายทอด	สมุนไพรที่ใช้ในตำรับยา การปรุงรู่ วิธีการและพิธีกรรม ในรักษา
พิธีรับการถ่ายทอด	การยกครูใช้ ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ เงิน 6 สตางค์
ข้อกำหนด	-
ข้อปฏิบัติ/ข้อห้าม	เป็นคนดีและมีความสนใจ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

3. การเรียนรู้จากหมอยาอื่น

พ่อศรี ศรีไพร (น้ำมั่งงา)

ผู้ถ่ายทอด	หมอธรรม
เนื้อหาการถ่ายทอด	วิธีการและพิธีพิธีกรรมในการรักษา
พิธีรับการถ่ายทอด	การยกครูใช้ สุรา ไฉ่ ขันห้า ผ้าขาววา และเงิน 12 บาท สามารถทำได้เฉพาะวันอังคาร ข้างขึ้นเดือนห้า เวลา เที่ยงตรงเท่านั้น (ปีละ 1 ครั้ง)
ข้อกำหนด	เป็นผู้ชายเท่านั้น
ข้อปฏิบัติ/ข้อห้าม	ไม่ลอคเครื่องกล้วย ไม่ดื่มน้ำหรือสุราที่เหลืต่อจากคนอื่น มีความซื่อสัตย์

ตอนที่ 5 ความเข้าใจในการใช้สมุนไพรของประชาชน

จากการศึกษาความเข้าใจการใช้สมุนไพรของประชาชน ตำบลหนองโน พบว่าประชาชนมีความเข้าใจความสำคัญในการใช้สมุนไพรจากการศึกษาผลลัพธ์ที่เกิดจากการได้รับการถ่ายทอดสมุนไพรและตำรับยาสมุนไพร สรุปได้ดังนี้

การขยายพันธุ์สมุนไพร พบว่าเกิดการขยายพันธุ์สมุนไพรตามแหล่งที่พบ โดยการหักยอดทำให้เกิดการแตกกิ่ง การเสียบกิ่งชำไว้ และการขยายพันธุ์ที่บ้านเพื่อสะดวกในการใช้

การใช้สมุนไพรเพื่อการพึ่งพาตนเอง พบว่าในการรักษาสุขภาพชุมชนมีการเลือกวิธีการรักษาหลายวิธีร่วมกันคือรับการรักษาพยาบาลกับสถานบริการของรัฐแล้วหลังจากนั้นก็กลับมารักษากับหมอยาหรือรักษาควบคู่กัน บางอาการเลือกรักษากับหมอยา

การนำสมุนไพรมาใช้ในชีวิตประจำวัน

การใช้สมุนไพรของหมอยาในปัจจุบันยังมีความเชื่อและพิธีกรรม เช่น การเก็บยาต้องมีวิธีการเก็บ เมื่อเก็บมาแล้วต้องมีการปลุกยา การใช้คาถาประกอบการรักษา

การใช้ยาสมุนไพรของหมอยา ประกอบด้วยสมุนไพรหลายชนิดรวมกัน ได้แก่ ยาสมุนไพรแก้กินผิดของพ่อสมหวัง วังวัสสา ประกอบด้วย จันทร์แดง จันทร์หอม พวงพิปริคคอง ส่วนยาแก้กินผิดของพ่อสวน หอมเนตร ประกอบด้วย จันทร์แดง จันทร์หอม พวงพิสมัค ส่องฟ้า ยาสมุนไพรแก้งูสวัดของพ่อปิ่น ศรีราช ประกอบด้วย ว่านสารพัดพิษ หมากพลู แก่นคูน ปูน สีเสียด เป็นต้น

ส่วนของสมุนไพรที่มีการนำมาใช้ได้แก่ ราก ลำต้น เปลือก ใบ และผล ขึ้นกับสรรพคุณที่ต้องการใช้ ค่านิยมในการใช้สมุนไพรของชุมชน